

Semantic concepts of the motifs of the Fatah robe of Shah Abbas the Great, preserved in the National Museum of Iran

Maryam Fadaei Tehrani

Abstract

Jame Fatah, Nad Ali's poetry robe or Ayah al-Kursi, is basically a kind of amulet and talisman, and it has been common among kings and generals to wear it since the Safavid period.

This garment was worn under armor during wars, and it was believed that having it with you gives you supernatural powers and protects its owner from any calamities. Currently, a sample of the Safavid conquest robe is kept in the National Museum of Iran, which according to its figure belongs to Shah Abbas the Great in the 11th century AH.

So far, there have been many studies about the introduction of Fatah robes, and this article tries, without addressing the aesthetic issues of the work, based on the thoughts of Islamic experts, the semantic concepts of the robe in terms of its transcendental and religious effects based on the power of letters, numbers, and divine words. Examine and explain the letter on this matter. The research method is descriptive and analytical, and the data is collected and analyzed qualitatively through library sources. Questions: What are the mystical and semantic components of Jame Fatah motifs? The numbers, letters, and words used in the motifs of Jame Fatah express which religious concept? The results show that belief in the properties and knowledge of the secrets of letters and words can predict future events, and the attraction of letters and the discovery of their meanings had a serious impact on the supernatural controlling forces, and they mostly used it to ward off evil and disasters. According to the creators of Jame Fatah, the universe is made of letters, words, and numbers, and man can conquer the universe by understanding their secrets. The Safavid period is the foundation of the construction of Jame Fatah and is closely related to Shiism.

Keywords: Jame-e-Fath, Jame-e-Fath of Shah Abbas the Great, science of letters, code of numbers, code of letters, code of words, sanctity of letter-word.

<https://doi.org/10.22034/JINM.2024.2006836.1074>

© 2025 Iran National Museum. All rights reserved

مفاهیم معنایی نقوش جامه فتح شاه عباس بزرگ در موزه ملی ایران

مریم فدایی تهرانی*

چکیده

جامه فتح، جامه شعر نادعلی یا آیه الکرسی، در اصل نوعی جامه تعویذ و طلسم محسوب می‌شود و پوشیدن آن از دوره صفوی در میان شاهان و سرداران متداول بوده است. این جامه در طی جنگ‌ها زیر زره پوشیده می‌شد و عقیده داشتند همراه داشتن آن موجب برخورداری از نیروهای ماورایی شده و صاحب آن را از هرگونه بلا یا حفظ می‌کند. در حال حاضر نمونه‌ای از جامه فتح دوره صفوی در موزه ملی ایران نگهداری می‌شود که بنا به رقم آن متعلق به شاه عباس بزرگ سده ۱۱ هجری قمری است. تاکنون مطالعات متعددی درباره معرفی جامه‌های فتح انجام شده و این مقاله درصدد است بدون پرداختن به مباحث زیبایی‌شناختی اثر، بر اساس تفکرات صاحب‌نظران اسلامی، مفاهیم معنایی جامه را به لحاظ تأثیرات ماورایی و اعتقادی آن مبنی بر قدرت حروف، اعداد، کلمات الهی مکتوب بر این جامه بررسی و تشریح کند. روش پژوهش از نوع توصیفی و تحلیلی و داده‌ها از راه منابع کتابخانه‌ای گردآوری شده و تحلیل به صورت کیفی انجام می‌شود. سئوالات: مولفه‌های عرفانی و معنایی نقوش جامه فتح چیست؟ اعداد، حروف، کلمات بکاررفته در نقوش جامه فتح بیانگر کدام مفهوم اعتقادی است؟ نتایج نشان می‌دهد اعتقاد به خاصیت و دانش اسرارحروف و کلمات موجب پیش‌بینی حوادث آینده می‌شود و جاذبه حروف و کشف معانی آنها بر نیروهای کنترل‌کننده ماورالطبیعه تأثیر جدی گذاشته و بیشتر برای دفع شر و بلا یا از آن استفاده می‌کردند. از نظر سازندگان جامه فتح، عالم هستی از حروف و کلمات و اعداد ساخته شده‌اند و انسان می‌تواند با دریافت رموز آنها در عالم تصرف کند. دوره صفوی بانی ساخت جامه فتح است و با تشیع ارتباط نزدیکی دارد.

واژگان کلیدی: جامه فتح، جامه فتح شاه عباس بزرگ، علم الحروف، رموز اعداد، رموز حروف، رموز کلمات، تقدس حرف - کلمه.

* دکتری پژوهش هنر، دانشگاه الزهرا تهران maryamft2003@yahoo.com

مقدمه

قلم، لوح و نقطه اشاره دارد که برگرفته از تعالیم و نظرات اندیشمندان اسلامی در این خصوص است. در واقع اعتقاد به تاثیر ماورایی اعداد، حروف، کلمات به کاررفته در نقوش جامه فتح بیانگر مفهوم اعتقادی مذهب تشیع دوره صفوی است که ریشه در باورهای دینی آن دوره نسبت به قدرت کلمات، حروف و اعداد داشته تا با استفاده از قدرت ماورایی آنها؛ خود را از گزند بلايا و حوادث حفظ کنند. در این مقاله صرف نظر از جنبه‌های زیبایی‌شناختی جامه به شناسایی، توصیف و تشریح عناصر محتوایی در ساخت جامه مذهبی فتح می‌پردازد و با استفاده از نظرات صاحب‌نظران اسلامی- فلسفی و عرفانی در خصوص کلمه، تقدس حرف، عدد، قلم و لوح محفوظ؛ دلایل توجه و باور اعتقادی دوره صفوی را نسبت به موضوع استفاده از جامه فتح، حرز و تعویذ شناسایی و معرفی می‌کند.

روش پژوهش

برای مطالعه پژوهشی بر جامه فتح از روش توصیفی، تحلیلی استفاده می‌شود و تحلیل داده‌ها به شکل کیفی بر مبنای داده‌های گردآوری شده است. ابتدا به توصیف اجمالی زمینه تاریخی جامه فتح پرداخته و سپس با تکیه بر جامه فتح موزه ملی ایران، نقوشی که بیشتر شامل آیات قرآن هستند تفکیک و در دو بخش بررسی می‌شوند. ابتدا توصیف آیات نوشته شده به لحاظ محتوایی است و سپس بر اساس مباحث مرتبط با علم اسرار حروف و اعداد؛ ریشه‌های تقدس‌گرایی و رمزی آنها را در دوره صفوی شناسایی و معرفی می‌کند. آنچه در این مقاله به آن توجه می‌شود آشنایی با مفاهیم معنایی نقوش جامه فتح شاه عباس بزرگ است تا از راه آن به پرسش‌های مقاله پاسخ داده شود. این مقاله نحوه اندیشه و باور سازندگان جامه را نسبت به علت دفع بلايا و چگونگی حفظ افراد توسط نیروهای ماورایی، از راه به کارگیری علم الحروف بازگو می‌کند.

پیشینه پژوهش

تاکنون مطالب متعددی درباره جامه فتح به صورت مقاله، پایان‌نامه نوشته شده که به صورت توصیفی به معرفی و بررسی اینگونه جامه‌ها پرداخته‌اند. اما هیچگونه پژوهشی درباره محتوای معنوی و مفاهیم اعتقادی بکارگیری نقوش آنها انجام نشده است تا نشانگر دلایل اصلی احترام و اعتقاد سازندگان جامه‌های فتح باشد. از نمونه منابع درباره جامه فتح؛ "کتاب اسلحه و زره اسلامی در موزه هنر متروپولیتن" نوشته دیویدجی الکساندر سال ۲۰۱۵ میلادی است که به توصیف ظاهری چند نمونه زره و جامه‌های فتح موجود در موزه متروپولیتن و مجموعه‌داران می‌پردازد و با خوانش جملات، آیات به کاررفته بر این جامه‌ها را بررسی می‌کند. کتاب "علوم ابزار و جادو در مجموعه هنر اسلامی" از ناصر خلیلی سال ۱۹۹۷ میلادی ردپای سحر و جادو در عصر

اهمیت به قدرت‌های ماورایی اشیا و برخی پدیده‌های طبیعی از دیرباز مورد توجه بوده‌اند. در بررسی انواع نقوش و طلسم‌های به دست آمده از جوامع بدوی حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی تا نمونه آثار مربوط به دوره اسلامی که با عناوین متفاوتی مانند: حرز، تعویذ و طلسم شناسایی و معرفی شده‌اند؛ همگی نشانگر تداوم قدرت‌های خاص آنها در گذر زمان و اعتقاد به باور قوی نیروهای شگفت‌آوری است که می‌توانند موجب تاثیرگذاری بر زندگی افراد و ارتباط با موجودات غریبه شوند^۱. جامه‌های فتح به منزله نوعی طلسم یا تعویذ برای اشخاص خاصی تهیه می‌شدند و با ایمان و اعتقاد به نیروهای برتری که می‌توانستند صاحب آن جامه را از دشواری‌ها حفظ کنند. این جامه‌ها با نقوش عددی، حروف و کلمات مقدس برگرفته از آیات قرآن و ادعیه تزئین می‌شدند. در نتیجه سازندگان اینگونه جامه‌ها به دلیل بازتاب تاثیر خاص روحانی و معنوی نوشتار و علائم منقوش بر آنها به مراسم و مناسک خاصی پایبند بوده و همواره برای ساخت جامه از زمان و تاریخ سعد مشخص و همچنین حروف و کلمات ویژه‌ای استفاده می‌کردند که منشا و کارکرد آنها تماماً برگرفته از باورهای کهن است و ریشه در علوم بابل، هند، عبریان، مصر باستان، آیین رمزی بین‌النهرین دارد. این اعتقاد روحانی بعدها با رشد اندیشه‌های متافیزیکی به تفکرات فیثاغورثیان، علم الحروف و نقطویه دوره اسلامی ورود کرد و با رشد اندیشه‌های عرفانی، مباحث متفاوتی در خصوص تقدس کلمه، حروف، اعداد در برخی مقاطع تاریخی دوران تیموری تا صفوی به وجود آورد که ریشه در تعالیم عرفانی و ذوقی برگرفته از تفاسیر باطنی آیات قرآن داشت و موجب شد تا برخی از هنرمندان و عالمان؛ آثاری از راه آنها برای ارتباطی با عوامل استجابت دعا خلق کنند. در واقع موضوع ارتباط هستی با اعداد و حروف منجر به علوم خفیه در قالب رَمَل و اسطرلاب- ساخت حروف ابجد و جفر شده بود و با همراهی آیات قرآن و همچنین بهره‌برداری از اسمای ائمه و تبرک صلوات و نقوش هندسی، نمادهای اسطوره‌ای، گیاهی، جانوری و انسانی در بیشتر جامه‌های فتح مفهوم معنایی و ویژه‌ای به عملکرد این جامه‌ها بخشید. جامه فتح منسوب به شاه عباس بزرگ محفوظ در موزه ملی ایران به موجب درج نام شاه و همچنین تاکید بر نقوش هندسی، حروف و کلمات خاص الهی، این جامه را نسبت به کارکرد نمونه‌های مشابه آن متمایز و به تعویذ یا حرز نزدیک کرده و به آن جنبه کاملاً روحانی و اعتقادی بخشیده است. از دلایل مهم تفاوت این جامه با دیگر جامه‌های فتح؛ وجود مولفه‌های عرفانی و معنایی نقوش جامه فتح است که به موضوع تقدس کلمه در باور اسلامی، قدرت حروف و اعداد و بحث‌های عارفانه

۱. برای مطالعه بیشتر به مقاله the charismatic power of objects نوشته M. Vedeler از کتاب charismatic objects رجوع شود.

۱۳۸۵: ۷۶) و به اشکال تونیک گشاد دوخته می‌شد و همواره مراحل و مقدمه آماده‌سازی آن بنا به نظر منجم دربار انجام می‌شد و اجرای نقوش جامه به دست افراد متخصص به امور و مباحث رمزی اعداد انجام می‌گرفت. به نظر محققان؛ هدف از ساخت جامه فتح استفاده در میدان جنگ بوده است، زیرا «بیشتر دعاها و آیات جامه‌ها مربوط به رزم، تقویت قوای روحی، حفاظت از ضربه دشمن، پنهان شدن از دید است که بر آن نوشته شده‌اند» (Gruber 2010: 58). نقوش جامه‌ها با قلم زر و لاجورد، سیاه و قرمز کتابت می‌شدند و مهمترین آیات و سوره‌های نوشته شده بر آن، سوره‌های فتح، ظفر و دعا‌های مرتبط با حفاظت در مقابل بلا و غلبه بر دشمن است (اسماعیلی ۱۳۹۹؛ روح‌فر ۱۳۸۰؛ جاویدنیا ۱۳۸۷). جنس پارچه عموماً پنبه‌ای، ابریشم، کتان است و نقش‌اندازی همواره به روش قلمکار انجام می‌گرفت. بگفته آکرمن «جامه فتح نمونه‌ای از هنر کتابت است نه هنر نساجی و به منظور خاصی به جای صفحه کتاب روی پارچه پیراهن نقش می‌شد» (پوپ و آکرمن ۱۳۸۴: ۲۱۸). برخی جامه‌های فتح با ترکیبی از نقش و طرح‌های هندسی، گیاهی، اسلیمی و با خطوط نوشته می‌شدند و به دلیل استفاده حداکثری از فضای پارچه برای درج سوره‌ها و ادعیه از شیوه غبارنویسی استفاده می‌کردند. به نظر می‌رسد اینگونه جامه‌ها «نه فقط برای نبرد بلکه برای بیماری، قحطی، دفع بلا هم بکار می‌رفت» (Gruber 2010: 89).

دهخدا در تعریف جامه فتح می‌نویسد: «جامه فتح جامه‌ای است که در روز جنگ زیر زره می‌پوشیدند و آیاتی مثل انا فتحنا و غیره بر آن نوشته یا بافته می‌شد» (دهخدا ۱۳۳۸: ج ۱۵: ۱۰۵). به نظر می‌رسد بیشتر آیات نوشته شده بر جامه فتح آیاتی هستند که مصداق خواص حفاظتی و حمایتی در جنگ دارند. مانند: آیه ۱۳ سوره صف، آیات جوشن کبیر، عبارت فارسی به جهت پیروزی، سوره‌های فتح، نور، الفاتحه، چهار قل، آیه‌الکرسی، ون یکاد- حرز امامان. از جامه فتح با نام پیراهن طلسم، پیراهن نادعلی، پیراهن آیه‌الکرسی نام برده‌اند و «قدیمی‌ترین جامه فتح مربوط به دوره صفوی است که برپایه افکار و اعتقادات مردم با رسمی شدن مذهب تشیع ساخته شد» (جاویدنیا ۱۳۸۷: ۵۱-۴۷). جامه فتح یا «پیراهن طلسم در چهارگونه متمایز ساخته شده است و انواع صفوی، عثمانی، هندی، آفریقایی ساخته شده» (Khalili 1997; G. Alexander 2015) اما جامه‌های فتح دوره صفوی با خصوصیات ویژه‌ای در تزئین و استفاده از کلمات و اعداد خاص شهرت دارند. اینگونه جامه‌ها دارای برش و با فرم چهارگوش باشکال تونیک تهیه شده‌اند و بر آنها نقوشی شامل: آیات قرآنی، اسما الحسنی، ادعیه مربوط به مذهب تشیع، جداول اعداد و طلسمات به همراه نقوش هندسی، گیاهی،

۲. این ویژگی بیشتر مربوط به درج اسامی ائمه اطهار و فرزندان امام علی ع و اصحاب کساء است که فقط در جامه‌های فتح شیعیان استفاده می‌شد.

اسلامی را از وسایل و آثاری مانند جامه فتح در مجموعه‌های متعدد شناسایی می‌کند- مقاله رزم گنجینه سلاح آستان قدس رضوی: «آیین‌های در برابر اعتقادات گذشتگان» نوشته حشمت کفیلی سال ۱۳۸۸ خورشیدی طرح و نقوش جامه فتح را به لحاظ تطبیقی از راه نمادگرایی رمزگشایی می‌کند. مقاله «پیراهن نادعلی یا جامه فتح» نوشته زهره روح‌فر سال ۱۳۸۰ خورشیدی برای نخستین بار جامه فتح شاه عباس را از لحاظ ساختار و مشخصات ظاهری توصیف می‌کند. مقاله «دو رزم جامه نویافته: یادمانی از روزگار صفویان» از محمدحسین سلیمانی سال ۱۳۹۱ خورشیدی به توصیف تاریخی و بررسی جامه فتح می‌پردازد. پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد شامل: «بازشناسی تزئینات جامه‌های فتح دوران صفوی و قاجار محفوظ در موزه‌های ایران» نوشته مرضیه اسماعیلی سال ۱۳۹۹، «تحلیل زیبایی‌شناختی نقوش و تزئینات پیراهن‌های حاجات دوران صفوی» نوشته مریم مجیدی هروی سال ۱۳۹۸ به توصیف جامه‌های فتح موجود در موزه‌ها پرداخته و در بخشی از پایان‌نامه‌ها جامه فتح شاه عباس را توصیف می‌کند. کتاب‌هایی مانند: «خوشنویسی هنرمقدس از منظر ادیان» نوشته مریم فدایی سال ۱۳۹۵ با استفاده از اعداد و حروف و کلمات مقدس ریشه‌های تقدس و اسرار آنها را بررسی تحلیلی می‌کند، کتاب «اسرار و رموز اعداد و حروف» نوشته احمدآقا شریف سال ۱۳۸۳، ترجمه «فتوحات مکیه» نوشته محی‌الدین ابن عربی سال ۱۳۸۱، «رمزپردازی» نوشته تیتوس بوركهارت سال ۱۳۷۰، «اسرار الحروف و الاعداد» نوشته علی بوضخر سال ۱۴۲۴ هجری قمری، «الکھف و الرقیم فی شرح بسم ... الرحمن الرحیم» نوشته عبدالکریم جبلی سال ۱۳۴۰، «حروفیه و تاریخ عقاید و آرا» نوشته روشن خیابوی سال ۱۳۷۹، ترجمه و متن «اسرار النقطه یا توحید مکاشفان» نوشته امیر سیدعلی همدانی سال ۱۳۷۶، «رمزگشایی از آیات الهی» نوشته آن ماری شیمل سال ۱۳۸۲ همچنین دو مقاله نوشته رنه گنون با عناوین: «کلمه و نماد» سال ۱۳۸۳ و «علم الحروف» سال ۱۳۸۱ به مطالعه اعداد، حروف و کلمات و ارتباط معنایی آنها با پیدایش عالم از منظر سنت‌گرایان هنر اسلامی پرداخته‌اند.

زمینه تاریخی جامه فتح

نخستین بار از جامه فتح به زبان عامیانه «جامه شعرنادعلی یا آیه‌الکرسی» (روح‌فر ۱۳۸۰: ۳۵-۳۴) نام برده‌اند و به نظر می‌رسد انتساب این جامه با دعای نادعلی ارتباطی کاملاً منطقی به منظور استفاده از نیروی قدرت کلمات و ادعیه در اندیشه اسلامی دارد. در واقع سابقه استفاده از جامه‌های فتح به دوره صفویه می‌رسد که تا دوره قاجار ادامه یافت و برخی از آنها به لحاظ ساختار و کاربرد برای اشخاص خاصی تهیه شده و جنبه حرز و تعویذ دارند. «جامه فتح اصولاً به شاهزادگان، شاهان و سرداران جنگ تعلق داشت» (تناولی

با رسمی شدن دوره صفوی احیا و هویت ملی را بوجود آورد و باعث شد تا از نمادهای باستانی مثل؛ درخت سرو، لوتوس و نیلوفرآبی، شیر و خورشید استفاده شود» (Gruber 2010: 55). هرکدام از نقوش و شمایل‌های بکاررفته در جامه‌های فتح با محتوای ماورایی اعداد، حروف، کلمات و مفاهیم اسطوره‌ایی نشان‌ها و نمادها ارتباط داشت و سازندگان جامه‌ها با باور به تاثیر معنوی این نقوش آنها را در تزئین جامه بکار برده‌اند.

جامه فتح شاه عباس بزرگ موزه ملی ایران

جامه فتح شاه عباس از جنس کرباس ریز بافت و اندازه ۸۸×۸۲ سانتی‌متر در سده ۱۱ هجری قمری ساخته شده و با شماره اثر ۸۳۷۵ در موزه ملی ایران نگهداری می‌شود (شکل ۱). «بر این جامه، درون دو طرح دایره‌ای روی آستین‌ها: دایره اول (هو الحفیظ الهم بارک هذه القمیص الفتح السلطان المعظم المکرم الذی جعله مالک الرقاب اشرف الامم) - دایره دوم (ابده بالعدل و الکریم و البس بلباس یا ذالعرش اعنی للسلطان الصفوی الموسوی العباس الحسینی) نام شاه عباس دیده می‌شود» (روح فر ۱۳۸۰: ۳۵). بر جامه؛ کتیبه‌هایی با سوره فتح، انعام، زخرف، آل عمران، کهف، کافرون، اخلاص، فلق، ناس، بقره، جاثیه، یوسف بکار رفته است. آیات شاخص این جامه شامل: آیات ۱۳۷ بقره، آیات ۶۴ سوره یوسف، آیات ۳۵ و ۳۶ سوره جاثیه، آیات ۲۵۵ و ۲۵۶ سوره بقره، آیه ۴۷ سوره مومن و چهار قل است.^۳ در طرح‌های شطرنجی جامه

جانوری و یا نجومی ترسیم شده است. جداول این جامه‌ها شامل: «مربعات است که تقسیم یک مربع به مربعات کوچکتر با خانه‌های مساوی در طول و عرض و پرکردن خانه‌ها با اعداد است به طوری که جمع اعداد هر ردیف چه افقی یا عمودی یا اریب با هم مساوی‌اند» (تناولی ۱۳۸۵: ۳۱). ابوعلی سینا درباره این جداول بیان می‌کند: «مربعات طلسمی ۳×۳، ۴×۴ و ۵×۵ از رایج‌ترین مربعات» (بوعلی سینا ۱۳۳۱: ۵۹) بوده و در بیشتر جامه‌های فتح بکار رفته‌اند. گاهی در مربعات به جای معادل‌های عددی از حروف و کلمه‌های یک آیه یا سوره قرآن استفاده می‌شد. «مربعات طلسمی از نظر ابعاد و تقسیمات انواع مختلفی دارند و سه قسمتی است و جمع خانه‌های آنها ۹ است - مثلث - مربع ۴×۴ با جمع خانه‌های ۱۶ - مربع ۵×۵، ۶×۶، ۷×۷» (تناولی ۱۳۸۵: ۳۱-۵) است.

کتیبه‌هایی با عقاید شیعی یکی از شاخصه‌های مهم جامه‌های فتح دوره صفوی هستند که با اصول اعتقادی مذهب تشیع ارتباط نزدیکی دارند. همچنین جامه فتح به لحاظ ساختار با مدل‌های متفاوتی ساخته شده و خطوط بکار رفته (کوفی، نسخ، ثلث، رقاع، تعلیق، نستعلیق به قلم غبار) است. شمایل‌ها از دیگر نقوش جامه فتح هستند. مانند: «نقوش هندسی (مستطیل، مربع، لوزی، دایره، چند ضلعی، انواع ترنج) - علائم نجومی (صورت‌های نمادین هفت اختر یا ستاره مانند: ماه، خورشید، تیر، ناهید، مریخ، مشتری و کیوان، نمادهای صور فلکی) - نمادین (آثاری با نقوش و علائم نجومی) که به خوش یمنی دلالت می‌کردند و با نیروی کیهانی می‌توانستند صاحب جامه را از خطر بلا و بیماری و نحسی دور کند. نقوش نمادین

۳. خوانش و شناسایی سوره‌های این جامه توسط آقای عبدالله معنوی ثانی و مرحوم عبدالله قوچانی انجام شده است.

شکل ۱. جامه فتح شاه عباس بزرگ (عکس از آرشیو موزه ملی ایران).

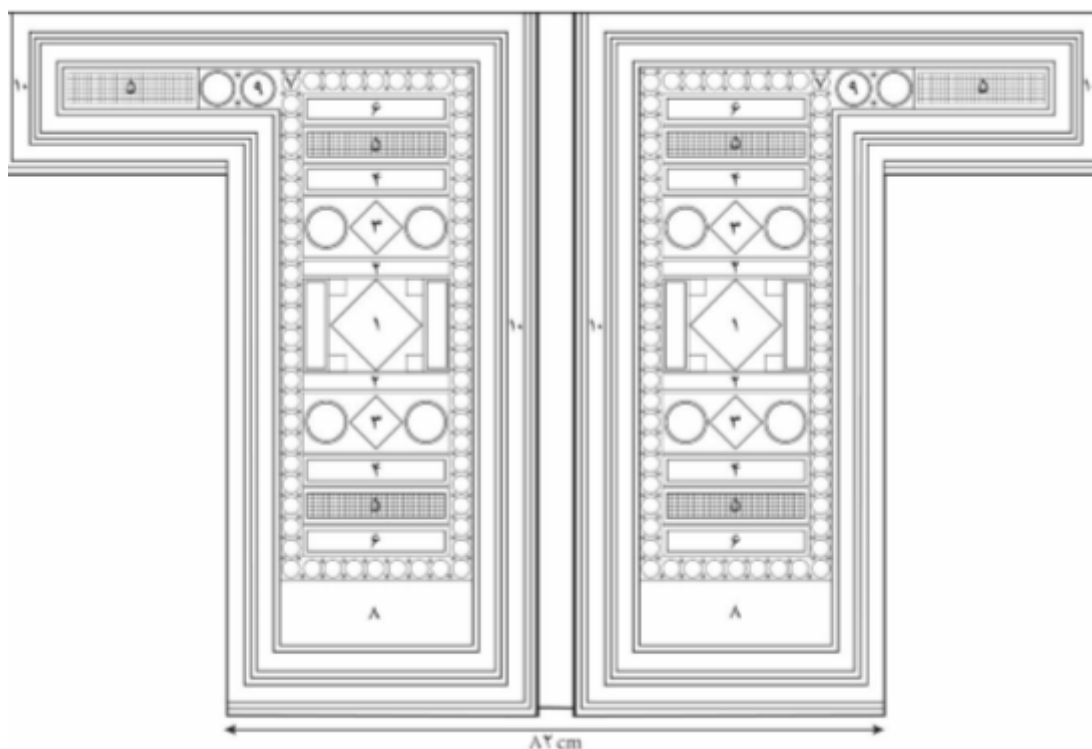
شکل دو طرف سینه با خط کوفی و قلم زر آیه ۱۳۷ بقره و آیه ۶۴ یوسف دیده می‌شود. همچنین درون قاب‌های مستطیلی بزرگتر به صورت قرینه؛ آیه ۳۵ و ۳۶ سوره جاثیه و درون کادرهای مستطیل کوچکتر آن آیات ۲۵۵ و ۲۵۶ سوره بقره و آیه ۴۷ مومن و در چهار کادر مربعی کوچک، سوره الکافرون، الاخلاص، الفلق، الناس (چهار قل) با خط نسخ غبار نوشته شده است (تصاویر ۳ و ۴).

در گذشته برای آماده‌سازی این نوع جامه از شیوه چاپ قلم‌کار استفاده می‌شد و پارچه جامه فتح شاه عباس بزرگ از جنس کتان کرباس به نام ناشور است. ابتدا پارچه با آب شیرین و ترکیب پوست انار، مازو، گزبار نوعی گیاهی بیابانی شسته می‌شد که به این عمل، مازو کردن می‌گویند تا پارچه نخودی رنگ شود. سپس پارچه را پرس کرده تا صاف و خشک شود. در مرحله دوم پارچه را با نشاسته، سریشم یا اسپرزه آهار می‌زنند تا برای نوشتن آماده شود. در شیوه قلم‌کار؛ قالب‌های چوبی را با نقوش و طرح‌های مورد نظر مثبت کرده و در رنگ فرو برده و با آن بر پارچه مهر می‌زنند. سپس برای تثبیت رنگ‌ها، پس از استفاده از هر رنگ آن را در محلول روناس و پوست انار می‌برند و در ۷۰ تا ۱۰۰ درجه می‌جوشانند. رنگ‌های به‌کاررفته در این جامه از مواد معدنی ساخته شده است. مانند: رنگ سیاه از زاج سیاه و صمغ و آب- لاجوردی از نیل، جوهر گوگرد، شیره انگور، گلیسیرین- قرمز از گل سرخ یا قرمز دانه، زاج سفید، کتیرا، روغن کنجد- سبز از زاج سفید، نیل، زردچوبه، کتیرا، گلیسیرین گرفته می‌شد (روح‌فر ۱۳۸۰؛ اسماعیلی ۱۳۹۹).

در دو طرف سینه؛ دعای جوشن کبیر و اسمای حسنی نوشته شده و خط‌ها از نوع کوفی بنایی، نسخ، نسخ ایرانی، نسخ غبار، ثلث جلی، قلم غبار با مرکب‌های سیاه قرمز سبز آبی طلایی و شیوه کار قلمکار است.

این جامه جداول طلسمی به اشکال لوزی دارد و در نواحی آستین و بخش بالا و پایین سمت راست و چپ به صورت قرینه ترسیم شده‌اند. جامه از ناحیه جلو باز و بدون بند یا دکمه است و دورتا دور آن در قسمت جلو هفت حاشیه باریک و پهن دارد و تمام سطوح آن جدول‌کشی شده و با تزئین‌هایی مانند: مستطیل، مربع، لوزی، دایره تکمیل شده‌اند. هفت حاشیه جامه، مبتنی بر مبانی عقیدتی و تقدسی عدد ۷ است. یعنی هفت حاشیه در جلو، پشت و آستین‌ها دو عدد از حواشی پهن به خط ثلث و با قلم لاجورد و زرد بر آن نوشته شده و پنج حاشیه باریک با خط نسخ و قلم قرمز، سیاه، لاجورد و آیات مختلف قرآن بر آن تزئین شده است. در دو طرف جامه، شکل مستطیلی دیده می‌شود که حاشیه مشتمل بر قاب‌های دایره‌ای کوچک متصل به هم قرار دارد و داخل متن را با اشکال و طرح‌های هندسی و خانه‌های شطرنجی و کتیبه‌دار پر کرده‌اند (شکل ۲).

بر حواشی جامه؛ سوره شعرا، زخرف، آل عمران، کهف و درون قاب‌ها دایره‌هایی متصل به هم به شکل یک ردیف حاشیه، متن اصلی نوشته شده و طرح‌های شطرنجی شکل کوچک در دو طرف سینه قرار دارد و درون آنها دعای جوشن کبیر و اسماء حسنی نوشته شده است. درون دو قاب لوزی

شکل ۲. طراحی جامه فتح شاه عباس بزرگ موزه ملی ایران، ماخذ: (اسماعیلی ۱۳۹۹: ۷۰).

اجسام معدنیه و عناصر، طلا و نقره را از فلزات جدا» (مقدم ۱۳۸۵: ۱۱۶) می‌کردند. همچنین به «کیمیای عرفانی یا روحانی اعتقاد داشتند تا از این طریق به طلای روحانی یا معنوی و تزکیه نفس» (گودرزیان ۱۳۸۷: ۱۱) دست یابند. علم لیمیا یا «علم طلسمات مربوط به کنوز الاسرار» (مقدم ۱۳۸۵: ۱۱۷) بود و برپایه علم الحروف کار می‌کرد و از راه قدرت‌های معنوی و مرموز حروف؛ برای رسیدن به کمال استفاده می‌شد.

علم الحروف، به دلیل معانی گسترده آن و بحث‌های مفصلی که در این باره ایجاد کرده بود در دوره اسلامی به علم جفر یا علم پیامبران و اولیاء هم شهرت یافت و بیشتر برای دستیابی به قدرت حروف و کلمات از ترکیب اسماء الحسنی و آیات قرآن کریم در نگارش ادعیه به نام افراد استفاده می‌شد (آقا شریف ۱۳۸۳؛ بوضخر ۱۴۲۴؛ خیایوی ۱۳۷۹؛ سید علی همدانی ۱۳۷۶؛ شیمیل ۱۳۸۲؛ گنون ۱۳۸۲ و ۱۳۸۱). از دیگر بخش‌های علوم خفیه، علم هیمیا یا علم تسخیر فرشتگان و جنیان با موضوع دعا، ختم است. این علم معتقد بود هر کدام از هفت سیاره، موکل‌های زیادی برای کمک‌رسانی دارند و تسخیر کننده می‌تواند با تسخیر این سیارات به قدرت‌های ماورایی آنها دست یابد. از ابزارآلات علم هیمیا، استفاده از رمل و اسطرلاب بود. همچنین علم سیمیا؛ نوعی هیپتونیزم بود که با نفوذ در خیالات افراد قدرت تغییر داشتند. «از ابزار این علم به عنوان طلسم نام برده‌اند و صاحبان آن عقیده داشتند؛ اشیا با نوشتن و خواندن دعا، ورد، در زمان و مکان مشخصی خاصیت متافیزیکی برای حمل‌کننده ایجاد می‌کنند» (گودرزیان ۱۳۸۷: ۱۳). در آخر علم ریمیا علمی بود که عالمان آن با استفاده از قواعد خاص فیزیکی اعمال عجیبی انجام می‌دادند که بیشتر به شعبده شباهت داشت.

در تمام علوم خفیه بکار گرفته شده؛ موضوع جادو و سحر وجود داشت که ریشه اعتقادی در تاریخ گذشته داشته و بگفته محققین؛ برگرفته از بازتاب اندیشه انسان‌هایی است که سعی داشتند بر حوادث پیرامون خود و اتفاقات پیش آمده تسلط یابند. همچنین لفظ جادو در تاریخ باستان استفاده می‌شد و بعدها با رشد اندیشه‌های اعتقادی معانی دیگری یافت. جادو در واقع «از واژه هندو اروپایی مگ mag به معنای مجموعه باورها و اعمالی است که در جهت تاثیرگذاری بر نیروهای ماورای طبیعه و کنترل و دست کاری آنها پدید آمده بود و بر پایه شکلی خاص از جهان، زندگی و ارتباط با موجودات با یکدیگر بنا شده و شامل اعمالی است از نظر روش بسیار انتظام یافته و با نمادگذاری و ارتباط مفروض نیروهای جهان تمهید شده‌اند» (ساروخانی ۱۳۸۰: ۲۴۸). درباره قدرت جادو در برخی تفکرات ادیان سخن به میان آمده است. مانند: فرهنگ نامه مزدیسنا که در این باره می‌نویسد: «چیزی یا کاری که در آن فریبندگی و گیرندگی باشد. کاری که آدمی به

شکل ۳. بخشی از سوره‌های به کاررفته بر حواشی جامه فتح.

مفاهیم معنایی نقوش و عناصر تزئینی لباس فتح

ساختار معنایی جامه فتح شاه عباس بزرگ در استفاده از حروف و کلمات مقدس الهی، برپایه علوم متداول دوره صفویه قرار دارد. در آن دوره این علوم دو دسته (علوم جلیه، علوم خفیه یا غریبه) بودند. علوم جلیه، علمی است که شاخه‌های مختلف دانش از آن گرفته می‌شد و علوم خفیه علمی با منشاء ماورایی بود و همگان قادر به فهم آن نبودند. پنج شاخه علوم خفیه شامل: کیمیا، لیمیا، هیمیا، سیمیا، ریمیا بود. «عناصر اصلی شکل‌دهنده علوم غریبه (خفیه) بر مبنای نشانه‌های وضع شده و فهم آن فقط از راه خوانش علایم و نشانه‌ها امکان‌پذیر بوده است. بیشتر نشانه‌ها به صورت حروف، نقوش و برخاسته از فرهنگ و باورهای آن زمان ساخته می‌شد. از نظر علم خفیه؛ عالم و هستی، تماماً رمز است و باید رمزگشایی شود و نشانه‌های این رموز از هستی گرفته شده‌اند. اصل دانش خفیه ریشه در جادوی مصر، هند، بین‌النهرین دارد و از فرقه کابالا^۴ سرچشمه گرفته و بعدها با اعتقادات عرفانی اسلامی» (گودرزیان ۱۳۸۷: ۱۰) تحلیل شده‌اند. در اندیشه علوم خفیه؛ کیمیا را «علم صناعات و اکسیر {می‌دانستند} که با قوای

۴. کابالا یا قابالا Kabbalah به معنی پذیرفتن است و نوعی سنت یا روش فکری عرفانی است که ریشه در دین یهود دارد و به آن عرفان یهودی می‌گفتند. پیروان آن به دنبال فهم ذات دنیا و انسان بودند. برای مطالعه بیشتر به کتاب روشن خیایوی با نام حروفیه، سال ۱۳۷۹ رجوع شود.

شکل ۴. حواشی دایره - مستطیلی با رنگ‌های طلایی آبی سبز قرمز با سوره‌های قرآن کریم (جامه فتح شاه عباس بزرگ)

را از دو طریق به دست آورد. ابتدا بررسی محتوایی سوره‌ها و تفسیر آنهاست که مفهوم متعالی ریشه‌های آیات و کلمات الهی را مشخص می‌کند. این ماهیت قدسی موجب شد تا به محتوا و مفهوم عدد، حرف و کلمه در باورهای ذوقی و عرفانی اسلامی صورت ماورایی بخشیده و برای آن نوعی تفکر مذهبی و اعتقادی قائل شوند. در این بخش برای دستیابی به دلایل رموز ماورایی جامه فتح؛ ریشه کلام یا کلمه، حرف، عدد از نظر اندیشه اسلامی بررسی و رمزگشایی می‌شود.

۱. کلام، کلمه

یکی از عوامل مهم ارزش‌گذاری به محتوای معنوی جامه‌های فتح استفاده از آیات قرآنی است که به تقدس کلام - کلمه بازمی‌گردد. در واقع توجه اسلام از کلمه وحی، احترام به کلام الهی است و کلام در عرف به معنای سخن و تکلم است و چون در معرفت اسلامی نسبت کلام به خدا می‌رسد؛ کلام الهی را با ذکر همراه کرده‌اند (ابن عربی ۱۳۸۱؛ بوصخر ۱۴۲۴؛ جبلی ۱۳۴۰؛ سیدعلی همدانی ۱۳۷۶؛ شیمل ۱۳۸۲). در توصیف این ادعا به لفظ (قل) در سوره توحید به منزله منبع تجلی در مبداء الهی یعنی کلمه... رجوع کرده‌اند و به نظر آنها «کلمه... برابر با عقل کل و منشا عالم است» (نصر ۱۳۸۲: ۳۸). قرآن از (کلام) به عنوان نشانه‌ای نام می‌برد که مفهوم و معنا دارد و مفاهیم آن نشانگر این است که تمام پدیده‌های جهان با دستور الهی خلق شده‌اند و به تعبیری افعال او هستند. آنها خلق الهی را با کلمه

وسیله نفوذ و تکرار بعضی کلمات یا انجام اعمالی قوای جهان را به نفع خود قبضه کند» (اوشیدری ۱۳۷۱: ۳۲۲). بنا به نظر شیخ انصاری: «سحر کلامی است که به زبان جاری می‌شود، چیزی که بنویسند، نوشته‌ایی که به همراه دارند، اورادی که بخوانند و بر ریسمان بندند و گره بزنند، قسم بدهند، دود دهند، شکل یا مجسمه درست کنند، فرشتگان یا جنیان را استخدام کنند» (انصاری ۱۳۷۱: ۳۷-۳۶). اهمیت به محتوای معنوی اوراد و دعا موجب شد تا برخی از عالمان؛ به دلیل استفاده از آیات قرآن و کلمات خاص روحانی، ماهیت علوم خفیه را مثبت دانسته و عملکرد آن را برای رفع دشواری‌ها و طلب حسنات و همچنین استجابات دعای بندگان تلقی کرده و برای استفاده بهتر از آنها اشکال متفاوت دعا به نام حرز، تعویذ ساخته شود. از نظر آنها «حرز نوشته یا شکلی است حاوی اشکال یا عباراتی دارای آثار خاص و مرموز برای دفع شرکه معمولاً با فرد حمل می‌شود و مخاطب آن عبارات ساکنان عالم غیب اعم از قدسیان خیر یا شر هستند» (Gonzales 1991: 1-3). از نظر اسلامی مضامین حرز و تعویذ کاملاً پسندیده بوده و «خواندن یا همراه داشتن آن فرد را از خطر حفظ می‌کرد. زیرا مضمون این دعا معمولاً آیاتی از قرآن یا عباراتی است که معتقدند مایه دفع بلاست» (خانی ۱۳۹۰: ۶۶). با توجه به عناصر تزئینی حاکم بر جامه‌های فتح که از آیات قرآن کریم و برخی کلمات خاص و اعداد ویژه ساخته شده‌اند؛ می‌توان مفاهیم معنایی نقوش و عناصر تزئینی اینگونه جامه‌ها

به نظر می‌رسد حرمت کلمات قرآن با محتوای رمزی آیات و با معانی قدسی کلماتی مانند: قلم، لوح محفوظ، کتاب ارتباط یافته است. زیرا از نظر صاحب نظران، جنبه‌های ماورایی حروف فقط در اشکال ظاهری آن نیست بلکه در اشکال ابجد و جمل هم قرار گرفته تا جایی که آنها از «اعداد ابجد کلمه شهادتین اسلامی بدون (و) عطف بین دو جمله عدد ۶۱۹ و مطابق با لفظ (خطاط) و ارقام حروف محمد رسول ا... برابر با عدد ۴۵۴ و مطابق با لفظ الکاتب و حروف القلم ۲۰۱ مطابق با کلمه نفاع یعنی بسیار بهره برنده» (آیت اله نجومی ۱۳۶۲: ۳۲) استفاده کرده‌اند. مانند «سوره‌های (الرحمن، علق، قلم، بقره) {که آنها} زبان و کلمات را ودیعه الهی دانسته‌اند زیرا انسان با آنها اسمای الهی را بیان می‌کند» (بورکهارت ۱۳۶۷: ۷۰). همچنین (قلم، لوح، کتاب) نقش مهمی در تعریف معانی رمزی حروف، عدد، کلمه دارند. بر اساس تفکرات صوفیه، معنای باطنی قلم (قلم اعلی) و عقل کل است که مفاهیم معانی آن از راه قرآن بیان می‌شوند.

۲. قلم و لوح محفوظ

درباره قلم و لوح محفوظ حدیثی از پیامبر اسلام ص منقول است: نخستین چیزی که خداوند از عقل الهی آفرید قلم بود تا احکام خدا را بنویسد. این حدیث برگرفته از آیه نون و القلم است که قداست کلام الهی را باطنی و از ورای آیات قرآن تأیید می‌کند. از نظر تعالیم اسلامی، لوح محفوظ و قلم؛ قالب و صورت‌های جهان را نوشتند و قالب حروف و کلمات با جهان روحانی ارتباط نزدیکی دارند. در این رابطه آن ماری شیمیل در کتاب‌های رمز گشایی از آیات الهی (۱۳۸۲) و خوشنویسی و فرهنگ اسلامی (۱۳۸۱) به منشاء ماورایی حروف و کلمات اشاره می‌کند که صاحب نظران آن را به نماد(ن) و القلم رسانده‌اند تا جنبه‌های روحانی و ماورایی کلمات را از طریق این آیه مشخص کنند. در این رابطه بیان شده است؛ آیه (نون و القلم) از حروف رمزی و مقطعه قرآن است و بنا به تفسیر امام صادق (ع) درباره حرف (نون) «نهری در بهشت است که مداد شد و به قلم فرمود بنویسد. منظور از قلم، قلمی است از نور و کتابی از نور که در لوح محفوظ قرار دارد. همچنین لوحی از نور و قلمی از نور که تا قیامت هر آنچه اتفاق می‌افتد بر آن نوشته» (شیمیل ۱۳۸۲: ۱۲۶-۱۲۵) شده است.

همچنین سوره علق در قرآن با (ن) شروع می‌شود و این حرف شبیه جوهر دانی است که جوهر آن سرمشق موجودات بوده و با آن همه چیز بر لوح هستی نوشته می‌شود. در تفاسیر عرفانی آمده: حرف (ن) حرف اول نور بود. زیرا بر اساس حدیث پیامبر اسلام (ص) نخستین چیزی که منتقل شد نور بود. حرف (ن) آخرین حرف (الرحمن) در بسم ا... الرحمن الرحیم است و خداوند به واسطه رحمت خود به تمام کائنات زندگی بخشید و جوهر آفرینش (نفس الرحمان) است تا با دمیدن

(کن)، بشو، باش و هست شو در قرآن می‌دانند که به مفهوم اراده الهی و امر اوست و این امر به کلمه بستگی دارد.

در واقع (کلمه) در عرفان اسلامی چیزی است که خداوند با آن به تمام موجودات ماهیت وجودی و شکل خارجی می‌بخشد و به آن (قول) هم گفته‌اند. سخن ما به هر چیزی اراده وجود آن کنیم این است که بگوییم باش در دم وجود می‌یابد (سوره نحل - آیه ۴۰). واژه (کلمه) از نظر قرآن به معنای اراده خدا و ظهور یک شی است که به صورت تکوینی یا وحی ظاهر می‌شود و موجودات تماماً (کلمات) هستند و با کلمه تکوین یعنی (کن) آفریده شده‌اند. کلمه (کن) در قرآن به منزله رمزی برای عقل الهی است که عالم توسط آن خلق می‌شود و تمام موجودات و عالم در (کلمه) خلاصه شده‌اند (گنون ۱۳۸۲-۱۳۸۱؛ ابن عربی ۱۳۸۱؛ جبلی ۱۳۴۰). به این علت (کلمه) را فرشته اعظم و نخستین خلقت و عقل کل هم دانسته‌اند و مفهوم معنایی (کن وجودی) در قرآن را به ارتباط معنایی عناصر خلقت مربوط می‌کنند. زیرا از نظر عارفان؛ کل جهان یک کتاب الهی است و همه چیز نشانه‌های معناداری برای اهداف الهی هستند. در این باره گنون عقیده دارد، جهان هستی به همانند کتاب و کائنات؛ کلمات خدا هستند و هر بار به صورتی ظاهر می‌شوند (گنون ۱۳۸۲-۱۳۸۱). به این علت در تعالیم اسلامی برای نگارش کلمات الهی ارزش وجودی قائل شده و یکی از پرمحتواترین آیات در این باره، آیه (نون و القلم) است که در تفسیر آن؛ سرنوشت را مکتوب دانسته و از خطاط ازلی نام می‌برد (شیمیل ۱۳۸۲؛ نصر ۱۳۷۵). به گفته نصر «کلمه نخستین همان کن است و این کلمه در مرکبی که قلم الهی با آن حقایق همه چیز را بر لوح محفوظ نگاشته؛ است و نقاطی که از قلم الهی ترسیم می‌شود نمونه مثالی آن همان قرآن است» (نصر ۱۳۷۵: ۹۵).

همچنین مفسرین اسلامی در تفسیر معانی کلام، حقیقت کلام الهی را به (نورالانوار) رسانده‌اند و این نور را مبداء تمام کلمات می‌دانند (بوصخر ۱۴۲۴؛ جبلی ۱۳۴۰؛ سیدعلی همدانی ۱۳۷۶). کلام الهی به صورت (کلمه) از ارکان عرفان اسلامی است و در تعالیم این عربی قرار دارد. کلمه در دیدگاه اسلامی مفاهیم خاصی دارد. مثلاً تصوف معتقد بود «کلمه مبداء هر نوع علمی است و همه چیز در جهان هستی با هم ارتباط دارند و به آن حقیقه الحقایق می‌گفتند. کلمه به صورت نیروی زندگی در جهان ساری است و در تمدن اسلامی، کلمه الهی برابر با اندیشه انسان کامل است و دانش حروفیه بر این مبنا؛ اصوات را منشا کلمات دانسته است. هستی با صوت ظهور یافت و صوت در هر شکلی از هستی وجود دارد. کمال صوت کلام است و این تنها در انسان ظهور یافته و کلمه از حرف است پس اصل صوت و کلمه؛ حرف است» (خیایوی ۱۳۷۹: ۱۹۴). بورکهارت (۱۳۷۰) متأثر از عرفان اسلامی در این باره معتقد بود: «کلام و حروف مقدس اند زیرا سرشت خداگونه دارند» (بورکهارت ۱۳۷۰: ۱۵).

هستی، ساخته کلمات و حروف یا اعدادند و برای هر حرف و هر عدد قرینه‌ای واقعی در ذات و کنه موجودات قایل‌اند و اسما آموخته خداوند به انسان هستند و انسانی که نفس ربانی می‌یابد می‌تواند در عالم تصرف کند. ابن عربی جهان را کتابی مرکب از حروف می‌داند. حروفی که منشأ فراتر از عالم ماده دارند و در نزول و تجلی خود هم به شکل موجودات عالم و هم به صورت حروف و اسماء ظهور کرده‌اند. علم الحروف سه مرتبه دارد. مرتبه اول: شناخت اصل ازلی اشیاء، مرتبه دوم: شناخت کیفیت خلق اشیاء، مرتبه سوم: شناخت خواص اسما، و اعداد به لحاظ ارتباط آنها با طبیعت اشیاء (گنون ۱۳۸۱: ۱۶) است. اصحاب حروفیه از صاحب‌نظران درباره منشأ قدسی و رمزی حروف و کلمات و اعداد هستند. از نظر حروفیه جهان ترکیبی از ۳۲ حرف است و همه چیز در جهان یک کلمه است که به صورت‌های متفاوتی شکل گرفته و همه اشکال و صور خلقت از یک حقیقت واحد برآمده و عناصر چهارگانه ترکیبی از حروف‌اند و همه یک کلمه‌اند.

اندیشه حروفیه از راه تاویل آیات و تفسیر کلمات قرآنی، بار قداستی ویژه‌ای به حروف و عدد بخشید. زیرا از نظر آنها «حروف و اعداد آموزش‌های رمزی دارند و حروف، واقعیات اصلی موجودات عالم هستند و همواره معانی خاص عرفانی دارند. همچنین اخوان الصفاء با پایبندی به تفکرات صوفیه، بین اعداد و طبیعت رابطه درونی برقرار کردند و عقیده داشتند این رابطه با قرآن پیوند دارد. علم الحروف (رمز و راز حروف) نزد جماعت صوفیه رواج داشت و به آن شئون ذاتیه موجود در غیب‌الغیوب» می‌گفتند (خیایوی ۱۳۷۹: ۲۰). حروفیه اعتقاد داشتند «اصل همه موجودات در حروف، غیب‌الغیوب قرار دارد و دانش همه چیز در قرآن نهفته است و دانش قرآن در حروف مقلعه است و دانش آن حروف در (دال) و دانش آن در (الف) و دانش آن در (نقطه) و (نقطه) کل دانش‌ها از معرفت اصلی ازلی است» (خیایوی ۱۳۷۹: ۱۰۴). بنا به باور حروفیه با «تعمق درونی می‌توان به حقایقی رسید و در صورت انسان علایمی نهفته است که مطابق با حروف فارسی و عربی است و کلمه با آیات قرآنی مطابقت دارد» (رفیع ۱۳۸۴: ۲۳). اصولاً حروفیه برای «تاویل حروف به قرآن توجه می‌کردند و معتقدین به چنین تفسیر و برداشتی از قرآن را اهل تاویل یا اهل باطن می‌نامیدند» (خیایوی ۱۳۷۹: ۹۶-۹۵).

در اصل حروفیه حوادث آینده را از راه خواص رمزی حروف پیش‌بینی می‌کردند و حروف را چون انسان با نمادهای نجومی ستارگان ربط می‌دادند و اثراتی که ستارگان بر عناصر و اقلیم‌های مختلف دارد را به حروف منتقل می‌کردند تا جایی که انسان را از حروف دانسته و بقای حروف را مبنای آدمی قرار داده بودند. از اعضای حروفیه، فضل اله اسدآبادی سده ۸ هجری قمری همزمان با دوره تیموری و بانی مکتب حروفیه است. «مکتب او بر پایه جاذبه‌های معنوی حروف و

روح الهی در کالبد مادی جهان به آن روح حیات بخشیده شود (ابن عربی ۱۳۸۱؛ بوضخر ۱۴۲۴؛ جبلی ۱۳۴۰، سیدعلی همدانی ۱۳۷۶). در این رابطه ابن عربی درباره قلم از فرشته‌ای به نام (النون) هم یاد می‌کند: «تفسیر معمولی (نون) به عنوان دوات ازلی و قرآن علاوه بر سخن از راز و رمز قلم و لوح تمام زندگی انسان را تحت‌الشعاع قرار داد و حتی فرشتگان مانند کاتبان الهی عمل می‌کنند» (شیمل ۱۳۸۱: ۱۲۶). دانشمندان مسلمان معتقدند حروف اسلامی از جنبه‌های ماورایی صورت نمادین هستند و اصل وحدت وجود با مظاهر نمادگرایی (قلم، مرکب، نقطه، حرف...) بیان می‌شود. مثلاً ابن عربی در کتاب فتوحات مکیه جلد ۲ در این رابطه می‌نویسد: «همه واقعیات عالم به منزله ظهور اسمای الهی هستند و خداوند چون قلم و لوح را آفرید آن دو را عقل، روح نامید و به روح دو صفت علمی، عملی بخشید و عقل را معلم آنها قرار داد. عقل اول؛ نخستین آفریده‌ای است که خلق شد و مترادف با قلم اعلی است و لوح؛ محلی است برای هر آنچه قلم اعلای الهی بر آن می‌نویسد. همچنین در باب قلم و لوح گفته‌اند: چون خداوند خواست عالم را تدوین کند یکی از فرشتگان را معین کرد و آن نخستین فرشته‌ای بود که از او نور ظاهر شد. خداوند این نور را عقل و قلم نامید. سپس از عقل، لوح گرفته شد. پس به قلم فرمان داد به آن نزدیک شود تا همه چیز را تا روز قیامت بر لوح بنویسد» (شیمل ۱۳۸۲: ۱۲۵ و ۱۴۰ تا ۱۵۲). اندیشه اسلامی معتقد است قلم نخستین آفریده الهی است و «صوفیه آن را نماد عقل اول یا خود عقل اول می‌دانست. به گفته لاهیجی، روح اعظم، عقل کل، قلم اعلی سطح وجودی واحدی را در جنبه‌های متفاوت نشان می‌دهند و این همان سطح تعیین اول است که مرتبه واحدیت و تجلی اسماء و صفات الهی است» (شایگان ۱۳۸۲: ۷۲).

۳. حرف و عدد

مبنای «بسیاری از طلسمات و اوراد و دعاها خواص حروف و اعداد» (گودرزبان ۱۳۸۷: ۱۷) هستند. تا جایی که پایه بسیاری از تفکرات مربوط به حزن‌نویسی و تعویذ را بنا گذاشت و این اعتقاد در تفکر کابالا، حروفیه، نقطویه و دانش رمل و اسطرلاب ریشه کرد. اعتقاد به خاصیت و علم اسرار حروف به سده‌های اولیه اسلامی می‌رسد زیرا از گذشته بیشتر صاحب‌نظران به رموز حروف و اعداد معتقد بودند و از نظر آنها: «اسما الهی متشکل از حروف است و با حروف و اسما می‌توان به سراسر طبیعت دست یافت و بر آنها تاثیر گذاشت. به این افراد اهل اسماء یا سلسله حروفیه گفته‌اند» (جانی خان ۱۳۹۱: ۴۳) در گذشته اقوام باستانی از معانی رمزی اعداد و حروف برای تفسیر و تاویل حوادث جهان استفاده می‌کردند و از نظر حروفیه، حروف می‌توانند بر امور دین و دنیا تاثیر گذارند. گنون (۱۳۸۱) در این باره می‌گوید: «همه عالم

هر چیزی نوشته می‌شود باید با احتیاط باشد. صوفیه برای تفسیر حروف و معانی آن امکاناتی خاص در اختیار عارفان قرار دادند. فضل‌اله استرآبادی همه چیز عالم را از جنبه حروف می‌دید و کلمه را تجلی‌اعلای خدا می‌دانست. او عقیده داشت تمام امکانات خدا در کل حروف و قدر عددی قرار دارد که با حروف ابجد متجلی است. بنا به نظر او انسان نسخه‌ای از خط نوشته الهی است و به منزله نسخه خطی، حروف ظاهری آن با عالم مطابقت دارد و معانی باطنی حروف بر پایه الوهیت استوار است» (شیمل ۱۳۸۲: ۱۵۲). ابن عربی از مهمترین نظریه‌پردازان مفاهیم معنایی حروف است و در کتاب فتوحات مکیه در توصیف اسرار حروف بسم ... می‌نویسد: «حرف (س) رمزی است. به‌ویژه در بسم ... و حرف (س) در این آیه به‌صورت ساکن است. مانند: سکون زیر طاعت حضرت رسول اکرم ص: هر کسی رسول مرا اطاعت کند خدا را اطاعت کرده است. سوره نسا آیه ۸۰» (همان: ۱۲۵). یکی از موضوعات جالب علوم غریبه، علم اعداد و الواح است (ابن سینا ۱۳۷۱) و از کاربردهای اعداد در گذشته استفاده در علم جادو، طلسم، تعویذ بود که بیشتر به اشکال حروف ابجد و یا به صورت عددی در جداول جادویی کاربرد داشت (آقا شریف ۱۳۸۳؛ خیایوی ۱۳۷۹). در علوم غریبه؛ اعداد را نشانه‌هایی می‌دانستند که حامل بار معنای هستند و هر کدام با یک حرف ابجد تطابق دارند. آنها اعداد و حروف را در کنار هم و یا به جای هم قرار می‌دادند تا از خاصیت جادویی آنها استفاده کنند. «در تفکر اسطوره‌ای؛ عدد مانند هر چیز خصلت اسرارآمیز دارد که خود بشر به این اسرار واقف نیست» (کاسیرر ۱۳۹۳: ۲۳۴). با این نحوه تفکر در گذشته به رموز اعداد و حروف توجه کردند تا جایی که در جهان برای هر صدا، اسم، عدد، مشخصات رمزی قائل شدند. مثلاً «عدد در مکتب فیثاغورث مظهری از وحدت بود که از مبداء خود جدا نمی‌شد و هرگاه با موجودی در عالم کثرت مطابقت یابد آن موجود را از طریق تمثیل و تاویل به وحدت که منشا هستی است باز می‌گرداند و انطباق شی با عدد به منزله ایجاد ارتباط بین اشیا و مبداء اولیه وجود است» (نصر ۱۳۵۹: ۸۲). در این مکتب «عدد دارای رمز و تمثیل است و نه تنها وسیله تجزیه و تحلیل است بلکه راه توحید هم محسوب می‌شود» (خیایوی ۱۳۷۹: ۱۶). در مکتب فیثاغورث برای هر حرف «یک منزل قمر و اسم الهی و اسم مربوط قرار دادند» (شیمل ۱۳۸۲: ۱۹۳). در واقع علم اعداد بر مبنای ارزش حروف قرار گرفته بود و بر اساس حکمت الهی برای تمام اشیا معادل عددی قرار دادند که از آن به‌وجود می‌آمد. تا جایی که معانی و مفاهیم ماورایی اعداد را در اشکال هندسی مربع و مثلث می‌دیدند و در برخی از طلسم‌ها و ابزار آلات آنها از جداولی به اشکال هندسی استفاده می‌کردند. مثلاً مثلث نماد هماهنگی، مربع نشانه اعتدال بود. اعداد برای فیثاغورثیان مظهری از واحد بودند که از مبداء خود جدا نبوده

کلمات قرار داشت و تفسیرهای او از ورای آیات قرآن بود و اعتقاد داشت هر کسی بخواهد به معانی قرآن پی برد باید نسبت به معانی و رموز هر حرف آگاه شود» (جانی خان ۱۳۹۱: ۴۴). برای آنها هر حرف نماد یکی از عناصر چهارگانه و یکی از سیارات هفتگانه و طبایع است و به عبارتی «حروف نماد و نمایانگر تمام عناصری در جهان هستند که در ایجاد و ساخت پدیده‌های جهان نقش دارند. از نظر حروفیه؛ حروف مانند انسان تابع یکی از عناصر اربعه است و هر حرفی جهت و سمتی دارد. حروف چهار دسته هستند و هر دسته تابع آتش، آب، باد، خاک است. حروف آتشی مشرقی‌اند، خاکی جنوبی‌اند، بادی غربی‌اند، آبی شمالی‌اند» (گودرزیان ۱۳۸۷: ۲۱-۱۹). درباره مواکیل حروف اعتقاد بر این بود: «هر حرف موکلی دارد که باید از آنها یاری گرفت. این موکلین نماد فرشتگانی هستند که در تمام آسمان ساکنند و از اسرار ماوراء آگاهند و هر کدام بر حرفی دلالت می‌کنند و توسل به موکل باعث استجاب دعا و خواسته می‌شود» (گودرزیان ۱۳۸۷: ۲۲). از نظر حروفیه بخش دیگر علوم غریبه اسماء اعظم حسنی نام‌های ... است و هر کدام خاصیت و قدرت زیادی دارند. در برخی روایات حروف را نه تنها نمادی از اسمای حق دانسته‌اند بلکه مجموعه حروف را بانی (اسم اعظم الهی) می‌دانند. زیرا برخی خداوند را واضع لغات و حروف دانسته‌اند و در این باره از ابزارها و بحث‌های فلسفی زیادی استفاده کردند و به قرآن و اشارات آن با مفاهیم معنایی و رمزی توجه کرده و برای حروف؛ اسرار غیبی و رویدادهای آینده را ارتباط دادند (ابن عربی ۱۳۸۱؛ خیایوی ۱۳۷۹؛ گنون ۱۳۸۲-۱۳۸۱). از نظر حروفیه نوشتن دعاها خطوط خاصی دارند که گاهی غیرقابل خواندن بوده و مهمترین آنها حروف ابجد است. در این راستا اخوان‌الصفا از تمثیل اعداد هم صحبت کردند و در این باره معتقد بودند: «اسرار الهی در حروف مخفی هستند و راز هر حرف در عالم معنا قرار دارد. در اثر سر دلبران بیان شد: هر کدام از حروف الفبا به یکی از مظاهر شبیه است» (شیمل ۱۳۸۲: ۱۹۳). گسترش علم حروف و متعاقباً اعداد در دنیای اسلام با نظرات فلسفی، اعتقادی برخی دانشمندان همراه شده بود. مثلاً «ابن سینا معتقد بود مراتب شکل‌گیری جهان بر اساس حروف الفبا است. او موجودات را چند دسته تقسیم کرد و در تقسیم‌بندی رابطه‌ای بین سلسله مراتب جهانی و حروف ترتیب داد و برای هر حرف معنایی قایل شد» (خیایوی ۱۳۷۹: ۲۰-۱۹). از کشفیات ذوقی حروفیه، تفسیر آیه اول قرآن و حروف آن است. در این باره، آن ماری شیمل (۱۳۸۲) بر پایه نظرات ابن عربی بیان می‌کند: «در سلسله مراتب موجودات عقل کل به جای ب بسم ... قرار می‌گیرد. چون بسم ... نخستین آیه است و عقل کل نخستین مرتبه در مراتب ظهور موجودات است. صوفیه معتقد است هیچ حرف و زبانی نیست که به پرسش نپردازد و به این لحاظ

ماهیت (نقطه) رمزی است و ارزش محتوایی دارد. نقطه، واحد سنجش است و تمام حروف بر اساس توازن و هماهنگی نقاط نوشته می‌شوند و (الف) نخستین حرفی است که تمام حروف از آن ساخته شده‌اند. نقطه جوهر بسیط است و بقیه حروف مرکبند و نقطه نماد ذات خداست و به آن اشارات دارد» (جلی ۱۳۴۰: ۵). در مباحث نمادین از «نقطه به عنوان نماد هویت الهی نام برده‌اند و (الف) را در مقام واحدیت قرار داده‌اند. زیرا خداوند در این مقام همه مخلوقات را خلق کرد. بسم .. خالق همه چیز و همتای گن است» (نصر ۱۳۷۵: ۱۱۰). نقطه در عرفان اسلامی «فیض اول است و به آن سراسرار و نورالانوار گفته‌اند» (سیدعلی همدانی ۱۳۷۶: ۳۲).

تفسیر سوره‌های جامه فتح

در جامه فتح شاه عباس بزرگ سوره‌های متفاوتی بکار رفته است که تماماً بر مبنای تأثیرگذاری محتوای آنها و همچنین بهره‌مندی از قدرت حروف و کلمات الهی از آنها استفاده شده است و بیشتر جنبه حفاظت و مراقبت از صاحب آن در جنگ دارد. تفسیر سوره و آیات به شرح زیر است:

سوره فتح: این سوره از فتح مسلمانان می‌گوید و محتوای آن پیروزی نهایی در نبرد با کافران، پادشاه ایمان و جهاد و جهانی شدن دین خداست. «آیات این سوره با داستان صلح حدیبیه سال ۶ هجرت مربوط است که نصیب پیامبر اسلام شد» (طباطبایی ۱۳۷۸، جلد ۱۸، ۳۸۱-۳۸۰). در جامه فتح به سه آیه اول این سوره تأکید بیشتری می‌شود و یکی از دلایل کاربرد آن در طی جنگ است. در جامه فتح موزه ملی ایران از آیات ۱ تا ۱۶ و آیه ۱۷ سوره فتح استفاده شده است.

سوره نصر: به معنای پیروزی بر دشمنان است و استجابت دعا و پیروزی در برابر دشمنان از خواص مهم این سوره محسوب می‌شود. «هر کسی سوره نصر را در نماز نافله یا فریضه بخواند خداوند او را بر تمام دشمنانش پیروز می‌کند» (مکارم شیرازی ۱۳۸۹: ۱۸۲). در آیه ۱۳ این سوره از صف جهادگران می‌گوید و نوعی شعار جهادی برای تقویت روحیه و ابزار جنگیان است. این آیه یکی از مهمترین آیات جامه فتح و ادوات جنگی است.

سوره بقره آیات ۲۵۵ و ۲۵۸-۲۵۶: شامل آیه الکرسی، لا اکره فی الدین، آمن الرسول است. آیه الکرسی از مهمترین آیات جامه فتح است. «هر کسی چهار آیه از آغاز سوره بقره و آیه الکرسی و دو آیه بعد از آن و سه آیه از آخر آن را بخواند هرگز در جان و مال خود ناخوشایندی نخواهد دید. شیطان به او نزدیک نمی‌شود و قرآن را فراموش نخواهد کرد» (مکارم شیرازی ۱۳۸۹: ۲۰). در جامه فتح موزه ملی ایران آیات ۱۳۵ و ۲۲۵ سوره بقره نوشته شده است.

سوره نور آیه ۳۵: این آیه به دفعات در جامه فتح استفاده شده است. در تواریخ اسلامی آمده است: «رمزندگان

و با موجودات عالم در ارتباطند و فقط از راه تاویل و تمثیل می‌توان به مفاهیم ماورایی آنها دست یافت. از نظر آنها «اعداد نه تنها رابطه درونی با کتاب طبیعت دارند بلکه با کتاب وحی هم در ارتباطند» (خیابوی ۱۳۷۹: ۱۶). در علوم غریبه برای اشیاء اعداد و حروف و کلمات؛ سمبل‌هایی هم در نظر گرفته بودند و آن را امری درونی می‌دانستند تا از این راه؛ اعداد را به نحس و سعد تبدیل کنند. زیرا از نظر آنها اعداد رابط انسان و کیهان هستند و می‌توان از آنها برای پیشگویی استفاده کرد (ودایی ۱۳۹۴: ۲۶). افلاطون؛ اعداد و ارقام را عناصری برای هماهنگی میان کیهان و درون می‌دانست و معتقد بود اعداد؛ تنها خاص دانش ریاضی نیستند بلکه به کیفیات و حقایق جهان مربوط (شوالیه ۱۳۷۸) هستند.

اعداد به دلیل کاربرد در علم الحروف، از لحاظ نمادشناسی هم بررسی شده‌اند. مثلاً؛ عدد یک: نماد یکتایی و خدا، وحدت هستی - دو: نماد تقارن توازن ذات دوگانه انسان و خیر و شر - سه: نماد چرخه حیات و تحقق امور و هرچیز خوب- چهار: نماد کاملترین عدد و چهار عنصر و چهار مزاج و چهار ستون عالم - پنج: نماد فرم بدن و پنج ستون دین و آل عبا- شش: نماد اعتدال و عدد شانس و بخت از نظر فیثاغورثیان - هفت: نماد اهورامزدا در اعتقاد ایران باستان و شش امشاسپندان و نماد نور و عقل نیک و راستی و درستی و قدرت و هفت شهر عشق در عرفان اسلامی - هشت: نماد اتحاد و هشت اقلیم (ودایی ۱۳۹۴: ۳۰-۲۹) است.

۴. نقطه

از دیگر عناصر مهم در درک مفهوم معنایی نقوش جامه‌های فتح (نقطه) است. زیرا تفسیر نقطه زیر حرف (ب) بسم ... نخستین آیه قرآن کریم به آن جنبه روحانی می‌بخشد (این عربی، ۱۳۸۱؛ سید علی همدانی ۱۳۷۶، شیمل ۱۳۸۲). بنا به مفاهیم نمادین و رمزی، «نقطه زیر (ب) نماد نقطه نخستین است و به منزله نخستین قطره الهی بر لوح محفوظ بوده و از سوی نماد؛ خود ذات الهی است که نه تنها ورای عالم هستی که در قالب حروف و کلمات تمثیل یافته و حتی ورای خلاقیت قرار می‌گیرد» (نصر ۱۳۷۵: ۱۱۳). از متفکران این حوزه؛ محمود پسیخانی گیلانی است که مانند حروفیه از سلسله درویش سده ۸ هجری قمری بر اساس منابع حروفیه کارکرد و سلسله نقطویه را تاسیس کرد. در واقع آنها (نقطه) را نماد خاک می‌دانستند و اینکه همه چیز به خاک ربط داشت و نقطه از نظر آنها نماد هر نهایت است^۵. دانش نقطویه در (رمل) کاربرد دارد (گودرزیان ۱۳۸۷). جلی (۱۳۴۰) در تحلیل مبنای اعتقادی نقطویه می‌نویسد: «در اندیشه اسلامی

۵. برای مطالعه بیشتر در این باره به کتاب‌های الکف و الرقیم فی شرح بسم ... الرحمن الرحیم نوشته عبدالکریم جلی (۱۳۴۰) و ترجمه و متن اسرار النقطه یا توحید مکاشفان نوشته امیر سید علی همدانی (۱۳۷۶) رجوع شود.

صفات خداوند، جهاد و... اشاره می‌کند. طبرسی در روایتی از پیامبر اسلام (ص) می‌نویسد: برای هر آیه از سوره آل عمران، امانی برای گذشت از پل دوزخ اعطا می‌شود (طبرسی ۱۳۷۲).
سوره کهف: اعتقاد به حق و انجام اعمال صالح از پیامهای مهم این سوره است. از پیامبر اسلام (ص) در خصوص این سوره نقل شده است: هنگام نزول سوره کهف هفتاد هزار فرشته آن را بدرقه کرده‌اند و هر کسی این سوره را روز جمعه بخواند خداوند گناهان او را تا جمعه دیگر می‌بخشد و از فتنه دجال حفظ می‌کند (تفسیر سوره کهف، و یکی شیعه).

سوره شعراء: در این سوره از حروف مقطعه استفاده شده است و از قرآن به منزله کتاب مبین نام می‌برد که معانی و اعجاز آن روشن است. این سوره از مومنین می‌خواهد به نشانه‌های خلقت ایمان آورند.

دعای جوشن کبیر: از مهمترین ادعیه و منقول از جانب پیامبر اسلام (ص) است و حاوی ۱۰۰۱ نام و صفت خداوند است. روایت است این دعا را جبرئیل در یکی از جنگ‌ها به پیامبر اسلام (ص) به منظور در امان ماندن از آسیب جنگ آموخته است. فرازهایی از ابتدای -۷۸-۷۷-۷۶-۲۰-۷۱-۸۲-۸۷-۸۵-۸۴-۸۳-۹۴-۸۰-۷۹-۷۵-۴۶ تا ۶۵ در جامه فتح موزه ملی نوشته شده است.

ادعیه: شامل دعای؛ نادعلی، امام جواد ع، اصحاب کساء، دعای منسوب به پیامبر اسلام ص، اسامی اعظم است. دعا‌های مذکور برگرفته از مذهب تشیع دوره صفوی و همچنین توسل به خاندان پیامبر اسلام ص و قدرتهای معنوی امام علی ع است. بر جامه فتح موزه ملی ایران، دعای امام جواد ع: الهی کلما انعمت علی بنعمه قل لک عندها شکر و کلما...-اسامی اعظم: بسم الله الرحمن الرحیم یا... یا حافظ یا حفیظ یا رقیب - دعای پیامبر اسلام ص برای در امان ماندن از جن و انس: بسم... النور بسم... نورالنور بسم... نورعلی نور بسم... الذی هو مدبر الامور بسم... الذی خلق النور من النور الحمداله الذی خلق النور من النور و انزل النور علی الطور فی کتاب مسطور... نوشته شده است.

نتیجه

بخش اعظم محتوای ماورایی و معنوی جامه فتح شاه عباس که به شکل تعویذ یا حرز ساخته شده است به استفاده از آیات خاص و کلمات قرآنی مانند: حفیظ، النور، بسم...، اسامی اعظم جوشن کبیر، چهارقل، ون یکاد، آیه الکرسی بازمی‌گردد. هم راستا با پیام قدسی سوره‌های نوشته شده بر این جامه که مربوط به دفع دشمن، سلامتی و پیروزی در جنگ، بصیرت، بخشایش و برآورده شدن حاجت هستند می‌بایست به مولفه‌های عرفانی و معانی جامه توجه کرد که بر مبنای تعالیم اسلامی به آنها جنبه جادویی و معنوی می‌بخشد. این مولفه‌ها شامل: کلمات قرآن هستند و بیانگر مفهوم اعتقادی

زره‌های بسیار صیقلی می‌پوشیدند تا نور را منعکس کند. از نظر آنها زره واقعی به منزله محلی برای بازتاب نوری بود که در نبرد علیه تاریکی پیروز می‌شد» (G.Alexander 2015: 24).
نوشتن سوره نور بر زره‌های موسوم به چهار آئینه از سده ۱۷ و ۱۸ میلادی در ایران باب شده بود و بنا به اعتقاد بر قدرت دفع کننده دشمن و طلسم قوی از آیه ۳۵ سوره نور بر آن استفاده می‌شد.

سوره قلم: این سوره با قلم شروع می‌شود. آیات ۵۱ و ۵۲ سوره قلم به دعای مشهور (ون یکاد) شهرت دارد و نوعی چشم زخم است که صاحب آن را در برابر چشم بد حفظ می‌کند.

چهار(قل): چهار سوره مهم قرآن است که با قل شروع می‌شود و شامل: سوره الکافرون به مفهوم (برائت از بت پرستی)، سوره اخلاص (مربوط به ابراز ایمان به توحید)، سوره فلق (پناه بردن به خدا از هر شری)، سوره ناس (پناه بردن به خدا از وسوسه‌گران) است. درباره تاثیر مهم این چهار سوره در حدیث ذات الفلاقل بیان کرده‌اند: «خواندن چهار سوره مذکور برای در امان ماندن خود، فرزند، مال و انواع آسیب‌ها توصیه شده است» (مجلسی ۱۴۰۳، جلد ۸۹: ۳۴۱). در جامه فتح موزه ملی ایران؛ چهار قل نوشته شده است.

سوره یوسف: هدف این سوره بیان ولایت خدا نسبت به بندگان با اخلاص است که آنها را به اوج می‌رساند. در جامه فتح موزه ملی ایران آیات ۶۲ و ۶۴ نوشته شده است.

سوره زخرف: در تفسیر آیاتی از این سوره به ذکر نعمت و انتفاع از آن می‌پردازد و همه چیز را ناشی از اراده و تدبیر خدا می‌داند. در جامه فتح موزه ملی ایران آیات ۲۹ تا ۸۶ تا آخر ۸۸، ۶۴ تا ۷۰، آیات ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، سوره نوشته شده است.

سوره انعام: این سوره دعوت به توحید است و به برآورده شدن حاجات بواسطه تلاوت آن اشاره می‌کند. در سوره انعام به دفعات از (قل) استفاده شده و واژه نور در برابر ظلمات آمده و به موضوع حق تاکید می‌کند. در این باره امام صادق (ع) نقل می‌کند: «هرکسی چهار رکعت نماز بخواند آنگاه سوره انعام و سپس دعایی را قرائت کند حاجتش برآورده می‌شود» (تفسیر اطیب البیان). در جامه فتح موزه ملی ایران آیات ۱۴۱ تا ۱۶۵، نخستین آیه تا انتهای آیه ۱۴۰ نوشته شده است.

سوره جاثیه: این سوره در بخش‌های متفاوت مانند؛ تجلی اسم الهی و سعه صدر، بصیرت، گشودگی، معنای تنهایی، بی‌یاوری در قیامت و... تفسیر شده است. در جامه فتح موزه ملی ایران؛ آیات ۳۶ و ۳۷ این سوره نوشته شده است.

سوره آل عمران: محتوای سوره، دعوت مومنین به اتحاد و صبر در برابر دشمنان اسلام است و در آن به توحید و ۶. در شعری از شاه اسماعیل اول صفوی خود را تجسم نور الهی و سایه خدا بر زمین خوانده است (G. Alexander 2015: 25-51)

- ۱۳۷۰ رمزپردازی، ترجمه جلال ستاری، تهران: نشر سروش.
- بو صخر، علی
۱۴۲۴ *اسرار الحروف و الاعداد*، قم: دارالغدیر.
- پورصالح امیری، سیده مریم
۱۳۹۵ *بررسی تحلیلی تعویذ در دوران اسلامی ایران با تاکید بر نمونه‌های موجود در موزه‌های تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه سوره.
- پوپ. ایهام؛ فیلیس اکرم‌ن و اریک شرودر
۱۳۸۴ *شاهکارهای هنر ایران*، ترجمه پرویز نائل خانلری. تهران: علمی فرهنگی.
- تناولی، پرویز
۱۳۸۵ *طلسم: گرافیک سنتی ایران*، تهران: بنگاه.
- جانی خانی، مونا
۱۳۹۱ *بررسی هنر طلسمات در عرفان اسلامی و نقوش رمزگونه آنها*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- جاوید نیا، نسرين
۱۳۸۷ "کتابت بر البسه دوره صفوی"، مجموعه مقالات هنرهای صناعی، نوشته بهنام صدی، تهران: فرهنگستان هنر.
- جیلی، عبدالکریم
۱۳۴۰ *الکھف و الرقییم فی شرح بسم الله الرحمن الرحیم*، دکن.
- خانی، حامد
۱۳۹۰ "سیر تحول مفهوم حرز در فرهنگ اسلامی"، پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی، شماره ۱، صص. ۶۵ تا ۸۳.
- خیابوی، روشن
۱۳۷۹ *حروفیه و تاریخ عقاید و آرا*، تهران: نشر آتیه.
- دهخدا، علی اکبر
۱۳۳۸ *لغت‌نامه دهخدا*، جلد ۱۵، تهران: دانشگاه تهران.
- رفیع، محمد
۱۳۸۴ *رنگ و رنج*، مشهد: نشر امام جواد (ع).
- روح فر، زهره
۱۳۸۰ "پیراهن نادعلی یا جامه فتح"، کتاب ماه هنر، شماره ۳۱ و ۳۲، صص. ۳۴ تا ۳۶.
- ساروخانی، باقر
۱۳۸۰ *دایره‌المعارف علوم اجتماعی*، جلد ۱، تهران: کیهان.
- سلیمانی، محمد حسین
۱۳۹۱ "دو رزم جامه نو یافته: یادمانی از روزگار صفویان"، پیام بهارستان، شماره ۱۷.
- سید علی همدانی، امیر
۱۳۷۶ *ترجمه و متن اسرار النقطه یا توحید مکاشفان*، ترجمه محمد خواجوی، تهران: نشر مولی.
- شایگان، داریوش
۱۳۸۲ *آیین هندو و عرفان اسلامی*، ترجمه جمشید ارجمند، تهران: نشر فرزاد روز.
- تشییع دوره صفوی از راه ابراز توسل به ائمه و همچنین باور به تاثیرگذاری قدرت حروف و اعداد بر سرنوشت افراد است. ریشه این نحوه اعتقادی با پیش زمینه‌های باستانی و تاریخی خود در تفکر حروفیه و نقطویه رسوخ کرده بود و موجب شد تا مردم دوره صفوی بر این باور باشند که می‌توان بر پایه تفسیرهای متعددی بر حروف مقطعه، اعداد و حروف و ابداع دانش رمل، اسطرلاب، ابجد نوعی ارتباط و پیوستگی ماورایی بین کائنات و اجزای آن برقرار کرده و از این طریق بر نتیجه هرگونه پیش‌آمد طبیعی و حوادث جهان تاثیرگذار باشند. این اعتقاد معنوی بر پایه تعالیم و تفسیر قرآن پا گرفته بود و موجب شد تا به کلمات، حروف، اعداد قدرت‌های ویژه‌ای بخشیده تا از طریق آن در هستی دخل و تصرف کنند. نتایج نشان می‌دهد اعتقاد آنها به خاصیت و دانش اسرار حروف و کلمات این باور را به‌وجود آورده بود که می‌توانند حوادث آینده را پیش‌بینی کنند و این قدرت ناشی از جاذبه حروف و کشف معانی آنهاست که بر نیروهای کنترل‌کننده ماورالطبیعه تاثیر جدی گذاشته و موجب دفع شر و بلا می‌شود. از نظر سازندگان جامه فتح، عالم هستی از حروف، کلمات و اعداد قدسی برگرفته از قرآن ساخته شده‌اند و انسان می‌تواند با دریافت رموز آنها در عالم تصرف کند. دوره صفوی بانی ساخت جامه فتح است و با تشییع ارتباط نزدیکی دارد.
- منابع**
- آقا شریف، احمد
۱۳۸۳ *اسرار و رموز اعداد و حروف*، تهران: شهید سعید محبی.
- آیت‌اله نجومی، مرتضی
۱۳۶۲ "بعد معنوی خط"، نشریه سروش. شماره ۲۳۰.
- ابن عربی، محی‌الدین.
۱۳۸۱ *ترجمه فتوحات مکیه*، ترجمه محمد خواجوی. تهران: نشر مولی.
- اسماعیلی، مرضیه
۱۳۹۹ *بازشناسی تزیینات جامه‌های فتح دوران صفوی و قاجار محفوظ در موزه‌های ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه هنر.
- ابوعلی سینا، حسین بن عبدالله
۱۳۳۱ *کنوز المعزمین با مقدمه و حواشی جلال‌الدین همایی*. تهران: انجمن آثار ملی.
- اوشیدری، جهانگیر
۱۳۷۱ *دانشنامه مزدیسنا*، تهران: مرکز.
- انصاری، مرتضی
۱۳۷۱ *المکاسب*، قم.
- پورکهارت، تیتوس
۱۳۶۷ *هنر مقدس اصول و روش‌ها*، ترجمه جلال ستاری، تهران: نشر سروش.

- شوالیه، ژان و آلن گبرال ۱۳۷۸ فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضایی، جلد ۳، تهران: جیحون.
- شیمیل، آن ماری ۱۳۸۱ خوشنویسی و فرهنگ اسلامی، ترجمه دکتر آزاد، تهران: نشر آستان قدس.
- ۱۳۸۲ رمزگشایی از آیات الهی، ترجمه دکتر عبدالرحیم گواهی. تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر ۱۳۸۹ فضیلت‌های سوره قرآن، قم: نشر علی بن ابیطالب.
- طباطبایی، محمد حسین ۱۳۷۸ ترجمه تفسیرالمیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، جلد ۱۸، قم: دارالعلم.
- طبرسی، فضل بن حسن ۱۳۷۲ مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
- فدایی تهرانی، مریم ۱۳۹۵ خوشنویسی هنر مقدس از منظر ادیان، تهران: فارسیران.
- فیروزان، مهدی ۱۳۸۰ راز و رمز هنر دینی. تهران: نشر سروش.
- کاسیرر، ارنست ۱۳۹۳ فلسفه صورت‌های سمبلیک، جلد ۲. تهران: نشر هرمس.
- کفیلی، حشمت ۱۳۸۸ "پیراهن رزم گنجینه سلاح آستان قدس رضوی: آینه‌ای در برابر اعتقادات گذشتگان"، نشریه آستان قدس (شمسه)، ش ۲، صص. ۱۴ تا ۱۰.
- گودرزبان، آتوسا ۱۳۸۷ بررسی نقوش بکاررفته در آثار هنری وابسته به علوم غریبه و طلسم‌های ایرانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه هنر.
- گنون، رنه ۱۳۸۱ "علم الحروف"، ترجمه فرزانه طاهری. فصلنامه خیال، ش ۴، صص. ۱۶ تا ۲۳.
- ۱۳۸۲ "کلمه و نماد"، ترجمه فرزانه طاهری، فصلنامه خیال، ش ۵، صص. ۷۸ تا ۸۳.
- مقدم، محمد تقی ۱۳۸۵ مجمع‌العلوم و الحروف، مشهد: انتشارات مقدم.
- مجلسی، محمد باقر ۱۴۰۳ بحارالانوار، جلد ۸۹، بیروت: داراحیاء و التراث العربی.
- مجیدی هروی، مریم ۱۳۹۸ تحلیلی زیبایی شناختی نقوش و تزئینات پیراهن‌های حاجات دوره صفوی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه سوره.
- نصر، سید حسین ۱۳۵۹ نظر متفکران اسلامی درباره طبیعت، تهران: نشر خوارزمی.
- ۱۳۷۵ در ارتباط هنر و معنویت اسلامی، ترجمه رحیم قاسمیان. تهران: نشر دفتر مطالعات دینی هنر.
- ۱۳۸۲ نیاز به علم مقدس، ترجمه حسن میان‌داری. قم: موسسه فرهنگی طه.
- ودایی، شادی ۱۳۹۴ بررسی نقوش تعویذها و طلسم‌ها از دوره صفوی تا پایان دوره قاجار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه هنر.

References

- Khalili, Nasser, Francid, Maddison
1997 *Science tools & Islamic Art*, Vol. 12. Pp. 117-123.
- Gonzales, Wippler
1991 *Migene the complete book of the Amulets and talismans minnesot*, lewellyn publication.
- Gruber, Christian
2010 *The Islamic manuscript tradition ten centuries of book arts in indian university collections*, Indiana: Indiana university press.
- G. Alexander, David
2015 *Islamic Arms and Armor in the metropolitan museum of art*, Published by The Metropolitan Museum of Art, New York.
- Vedeler, M.
2018 *Charismatic objects*, Cappelen dam Akademisk, Oslo.